

TARIX FANI O'QITISH METODIKASI.

Andijon viloyati Andijon tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli

37-umumiy o'rta ta'lim maktabining Tarix fani o'qituvchisi

Jabbarova Malika Oribjonovna

Annotatsiya: Ta'lim tizimida qo'llaniladigan metodlar, tarix o'qitish metodlarining metodistlar tomonidan klassifikatsiyalanishi, ko'rgazmali metodlardan foydalanishning ahamiyati. O'qitish metodi deganda ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning ma'lum maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyat usullari tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, o'qitish metodlari har ikkala faoliyatning, ya'ni o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ahloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish hamda o'quvchilar tomonidan o'sha nazarda tutilgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish faoliyatida ko'llaniladigan usullarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Tarix, o'qitish metodlari, ta'lim jarayoni, ahloqiy jihatdan tarbiyalash, bilim, malaka ko'nikma, tarix predmeti.

O'qitish metodi deganda ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning ma'lum maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyat usullari tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, o'qitish metodlari har ikkala faoliyatning, ya'ni o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ahloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish hamda o'quvchilar tomonidan o'sha nazarda tutilgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish faoliyatida ko'llaniladigan usullarni o'z ichiga oladi. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida ta'lim mazmunini takomillashtirish, uning tarbiyaviy yo'nalishini kuchaytirish bilan birga, o'qitish metodlarini ham aktivlashtirish asosiy vazifa qilib qo'yildi. Endilikda, ta'lim mazmuni insoniyat

to'plagan tayyor bilimlar, ko'nikma va malakalarni puxta egallash bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikr yur itish, ijodiy ishlash qobiliyatlarining o'sishini ta'minlay oladigan ijodiy faoliyatni ham o'zida birlashtirmog'i lozim. Ta'limning rivojlanish printsiplariga ko'ra, o'quvchilarni mustaqil fikrlash va ijodiy ishlay bilishga o'rgatish va ularda zarur ko'nikma, malakalarni yuzaga keltirishda ta'lim mazmuni bilan birga o'qitish metodlari ham muhim rol o'ynaydi. O'qitish metodlari murakkab muammo bo'lib, o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida oldiga qo'yilgan mas'uliyatli vazifalarning hal etilishi ko'p jihatdan uning to'g'ri hal qilinishiga bog'liqdir. Biroq, hozircha o'qitish metodikasining bu muhim problemi, xususan tarix o'qitish metodlari sistemasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Metodik adabiyotda metodistlar tomonidan «Metod», «Metodik usullar» tushunchasi turlicha talqin etiladi va klassifikatsiya qilinadi. O'qitish metodikasida tarix ta'limi metodlari tizimining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va bu sohada yagona fikr bo'lmaganligi o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitish amaliyotida jiddiy kamchiliklarga olib keldi. Ko'p hollarda o'qituvchilar o'qitish metodlari va usullarini tanlashda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarga faqat tayyor bilim berish, ya'ni ularni o'qitish (ta'limning bir tomonini)ni ko'zda tutib, o'quvchilarning o'rganishi (ta'limning ikkinchi muhim tomonini)ni uyushtirish, unga rahbarlik qilish, bilish, malaka va qobiliyatlarini sistemali ravishda o'stirib borish kabi muhim momentlarni e'tibordan chetda qoldiradilar. [5]Shuningdek, o'qitishning metod va usullarini tanlashda o'quv materialining mazmunidagi o'ziga xosliklarni, uning ta'lim-tarbiya vazifalarini, o'quvchilarning bilimi va malakalarini e'tiborga ola bilmaslik hollari ham shunday jiddiy kamchiliklar jumlasidan edi. Bu hol ma'lum darajada o'quvchilarning tarix predmetiga qiziqishlari pasayishiga, umumiy ta'lim-tarbiya ishlarining natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida amaliyotida, ayniqsa keyingi yillarda o'quvchilarni tarix predmeti vositasida tarbiyalashda, uni o'qitishni ilmiy asosda olib borish, ta'lim-tarbiya ishlari

samaradorligini oshirish sohasida ko'pgina ilg'or tajribalar to'plandi va umumlashtirildi.

O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida ta'lim mazmunini takomillashtirish, uning tarbiyaviy yo'nalishini kuchaytirish bilan birga, o'qitish metodlarini ham aktivlashtirish asosiy vazifa qilib qo'yildi. Endilikda, ta'lim mazmuni insoniyat to'plagan tayyor bilimlar, ko'nikma va malakalarni puxta egallash bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikr yuritish, ijodiy ishlash qobiliyatlarining o'sishini ta'minlay oladigan ijodiy faoliyatni ham o'zida birlashtirmog'i lozim. Ta'limning rivojlanish printsiplariga ko'ra, o'quvchilarni mustaqil fikrlash va ijodiy ishlay bilishga o'rgatish va ularda zarur ko'nikma, malakalarni yuzaga keltirishda ta'lim mazmuni bilan birga o'qitish metodlari ham muhim rol o'ynaydi. O'qitish metodlari murakkab muammo bo'lib, o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida oldiga qo'yilgan mas'uliyatli vazifalarning hal etilishi ko'p jihatdan uning to'g'ri hal qilinishiga bog'liqdir. [4] Biroq, hozircha o'qitish metodikasining bu muhim problemi, xususan tarix o'qitish metodlari sistemasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Metodik adabiyotda metodistlar tomonidan «Metod», «Metodik usullar» tushunchasi turlicha talqin etiladi va klassifikatsiya qilinadi. O'qitish metodikasida tarix ta'limi metodlari tizimining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va bu sohada yagona fikr bo'lmaganligi o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitish amaliyotida jiddiy kamchiliklarga olib keldi. Ko'p hollarda o'qituvchilar o'qitish metodlari va usullarini tanlashda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarga faqat tayyor bilim berish, ya'ni ularni o'qitish (ta'limning bir tomonini)ni ko'zda tutib, o'quvchilarning o'rganishi (ta'limning ikkinchi muhim tomonini)ni uyushtirish, unga rahbarlik qilish, bilish, malaka va qobiliyatlarini sistemali ravishda o'stirib borish kabi muhim momentlarni e'tibordan chetda qoldiradilar. Shuningdek, o'qitishning metod va usullarini tanlashda o'quv materialining mazmunidagi o'ziga xosliklarni, uning ta'lim-tarbiya vazifalarini, o'quvchilarning bilimi va malakalarini e'tiborga ola bilmaslik hollari ham shunday jiddiy kamchiliklar jumlasidan edi. Bu

hol ma'lum darajada o'quvchilarning tarix predmetiga qiziqishlari pasayishiga, umumiy ta'lim-tarbiya ishlarining natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida amaliyotida, ayniqsa keyingi yillarda o'quvchilarni tarix predmeti vositasida tarbiyalashda, uni o'qitishni ilmiy asosda olib borish, ta'lim-tarbiya ishlari samaradorligini oshirish sohasida ko'pgina ilg'or tajribalar to'plandi va umumlashtirildi. Belgilab bergan muhim vazifa — tarixiy bilimlarning samaradorligi va sifatini oshirishning muhim sharti va vositalaridan biri bo'lgan bu ishlar tarix o'qitish metodlari sistemasini va metodik usullarini ham ilmiy asosda ishlab chiqish va amalda ulardan muvaffaqiyatli foydalanish imkoniyatini beradi. O'qitish metodlarini ilmiy asosda klassifikatsiyalash masalasi pedagogika fanida o'qitishning turli bosqichlarida turlicha hal qilib kelindi. O'qitish metodlari klassifikatsiyasiga ba'zan analiz va sintez, deduktsiya va induktsiya kabi mantiqiy operatsiyalar asos qilib olinib, o'qitish metodlari induktiv, analitik va boshqa mantiqiy usullar sifatida xarakterlanadi. O'qitish metodiga bu xil qarash, A.Vagin ta'kidlaganidek, tarix o'qitish metodikasida tan olinmadi. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitish tajribasi shuni isbotladiki, yuqoridagi mantiqiy operatsiyalar o'qitish va o'rganishning barcha bosqichlarida turli xarakterdagi xilma-xil didaktik va metodik vazifalarni hal qilishda ishtirok etsada, mustaqil o'qitish metodlari bo'lib xizmat qila olmaydi. O'qitishning metod va usullarini tanlashda shuni nazarda tutmoq kerakki, o'quvchilar esda saqlab qolishi zarur bo'lgan bilimlarni shunchaki bayon qilib qo'ya qolish bilan maqsadga erishib bo'lmaydi. O'qitish jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini aktivlashtirish, ularni amaliy faoliyatga tayyorlash, o'rgatish ham lozim. Ularda mustaqil ijodiy izlanish, yangilikka intilishni kuchaytirish, hali jamiyatga ma'lum bo'lmagan bilish usullarini qidirib topish va amaliy faoliyatga joriy eta bilish qobiliyatini ham rivojlantirish keraq I.Ya.Lerner o'qitish metodlarini 5 guruhga bo'ladi. 1. Bayon — illyustratsiya metodi, 2. Reproduktiv metod, 3. Ilmiy-tadqiqot metodi, 4. Qisman izlanish yoki evristik metod, 5. Muammoli ta'lim yoki muammoli o'qitish. O'qitishning birinchi va ikkinchi usulida o'quvchilar o'rganiladigan materialni

puxta esda saqlab qolishlari va uni qayta so'zlab berishlari mumkin. O'qituvchi tushuntirib beradigan tayyor bilimlarni tushunib olish qiyin emas, ularni faqat esda saqlab qola bilish keraq xolos. Bu usulni muhim tomoni shundaki, u nisbatan qisqa vaqt ichida katta ko'lamdagi tarixiy bilimlarni o'rganish va o'quvchilar dikdatining rivojlanishiga yordam beradi. Ammo bu usul o'quvchilarda, ayniqsa yuqori sinf o'quvchilarida tarixni o'rganishga qiziqish uyg'ota olmaydi, ularning tafakkuri, bilish, malaka va qobiliyatlari rivojlanishini ta'minlay olmaydi. Muammoli ta'lim yoki muammoli o'qitish usuli birinchi usuldan ko'ra samaralirokdir.[3] O'qituvchi o'quv materialini bayon qila turib, o'quvchilar oldiga muammoli savollar qo'yadi, o'quvchilar bilan birga uni hal qilish yo'llarini topadi, boshqacha qilib aytganda, o'qituvchi o'quvchilarga tarixiy bilimlarni tushuntirish bilan birga, ularni shu bilimlar ustida o'ylashga majbur etadi, ularning fikrlash faoliyatini faollashtiradi, qiziqishlari ortadi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida muammoli va mantiqiy vazifalarni bajarish jarayonida mustaqil mulohaza qilish va mustaqil fikrlashga o'rganadi. Bularning hammasi o'quvchilarning tarixiy fikrlashiga, tadqiqot ishlarining dastlabki oddiy malakalarini egallab olishlariga yordam beradi. O'quv-tekshirish ishlari ham turli usullar yordamida amalga oshiriladi. O'qitish metodlariga ta'rif berganda birinchi navbatda u o'qituvchining o'qitishi va o'quvchilarning o'rganishi yoki bilish faoliyati usullaridan iborat ekanligini nazarda tutishi keraq Haqiqatan ham, o'qituvchi ko'rsatmali vositalar yordamida so'zlab berish yoki qandaydir amaliy harakatlarni ko'rsatish, ularni tushuntirib borish jarayonida o'zi faol fikrlash bilan birga, o'quvchilarning ham fikrlash faoliyatini qo'zg'atadi va o'quv materialining o'zlashtirilishiga rahbarlik qiladi, ularning bilim va malakalarni o'zlashtirib olishlariga yordam ko'rsatadi. Binobarin, o'qitish metodlariga o'qitish va o'rganish usullari va unga bog'lab o'qituvchi va o'quvchilarning tafakkur qilish faoliyati asos qilib olinadigan bo'lsa, uni quyidagicha ta'riflash mumkin. O'qitish metodlari — o'qituvchilarning aktiv fikrlash asosida o'quvchilarni o'qitishga, o'qituvchi rahbarligida o'quvchilarning ilmiy bilimlarni o'zlashtirishi va amalda qo'llana bilishlariga, dunyoqarash va

e'tiqod hosil qilishlariga, aqliy va jismoniy mehnat, ko'nikma va malakalarini egallashlariga, bilish va ijodiy qobiliyatlari o'sishiga yordam berishni ta'minlovchi usullaridan iboratdir. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida ta'limi metodlari sistemasidan turli foydalanilgan taqdiridagina ta'lim-tarbiya ishlari sohasida yaxshi natijalarga erishish mumkin. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida ta'limi metodlari sistemasi deb eng muhim umumiy belgilari bilan o'zaro bog'langan, bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan metodlar gruppasiga aytiladi. Bu metodlarning umumiy muhim belgilari o'qitish va o'rganish usullari hamda o'qituvchi va o'quvchilarning tafakkur faoliyatidan iboratdir. Bir-biri bilan bog'langan o'qitish metodlarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: 1) og'zaki o'qitish metodi, bu metod o'z navbatida ikki turga bo'linadi:

- a) og'zaki ta'lim metodi; b) bosma tekstlar yordamida o'qitish metodi;
- 2) ko'rsatmali ta'lim metodi; 3) ta'limning amaliy metodi.

O'qitish usullari va o'quvchilar tafakkur faoliyatining turli formalari o'rtasidagi o'zaro aloqa va ularning bir-biriga ko'rsatadigan ta'siri asosida bir tizimdagi metodlarning o'zaro bog'liqligi yuzaga keladi. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimi tajribasida ko'rsatmali o'qitish deyarli hech qachon o'qituvchining bayonisiz qo'llanilmaydi, o'qituvchining bayoni ham doim ko'rsatmali vositalarga suyanadi. O'quvchilarning texnika vositalari, tekstlar va boshqalar ustidagi amaliy faoliyati ta'limning ko'rsatmali va og'zaki usullari bilan chambarchas borliq bo'ladi. Mazkur metodlar tizimi o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimidagi barcha o'quv predmetlarini o'qitishda qo'llanilishi mumkin. Ammo ularning har qaysisi har bir o'quv predmeti, xususan tarix predmetining mazmunidagi o'ziga xos xususiyatlar, uning ta'lim-tarbiyaviy vazifalariga mos ravishda turli metodik usullarda foydalaniladi. O'qitish usullari va o'quvchilarning o'rganish (bilish faoliyati) usullari turli ko'rinishlarda bir-biri bilan qo'shib o'qituvchi va o'quvchilar faol ishtirok etadigan o'quv-tarbiyaviy jarayonning yagona metodikani tashkil qiladi. Bu usullar guruhidan birortasini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi, aks holda ta'lim-tarbiya jarayonida, o'qitish metodlarini

belgilashda yaxshi natijaga erishib bo'lmaydi. O'qitish va o'rganish usullari ta'lim metodlarining tarkibiy qismi bo'lishi bilan birga, o'qituvchi va o'quvchilarning faol tafakkur qilish faoliyati va xarakteriga mos bo'lgan xuddi shunday usullarni ham o'z ichiga oladi. Ammo o'qitish usullari umumiy belgilar hamda muhim o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan holda ta'lim metodlari bilan bog'liq bo'ladi. Shu jihatdan o'qitish usullari barcha o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan didaktik metodlardan farq qiladi. Metodik usullar o'qitish predmeti tarix kursining mazmuni bilan bog'liq va unga faol ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, o'qituvchi darsga tayyorlanishida o'quv materialining mazmuniga muvofiq va bu materialning ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradigan metodik usullarni (o'qitish va o'rganish usullarini) to'g'ri tanlab olishi kerak. Ma'lumki, har bir darsga va darsdan tashqari mashg'ulotga tayyorlanish dars va mashg'ulot maqsadini, ularning ta'lim-tarbiya vazifalarini belgilashdan boshlanadi. [2]O'quv materialining mazmuniga muvofiq uning ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishga yordam beradigan metodik usullarni to'g'ri va ilmiy asosda tanlab olish o'qituvchining bu boradagi nazariy bilim darajasi va metodik usullar sistemasini qanchalik o'zlashtirib olganligiga bog'liqdir. Ma'lumki, o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix kursining mazmunini ayrim aniq va tipik voqealardan iborat faktlar tashkil etadi. Bu faktlar o'quvchilarga ijtimoiy hayotning barcha tomonlari, bu tomonlarning rivojlanishini va ular o'rtasidagi o'zaro aloqalar haqida bilim beradi, ularning aqli, o'yi, hayoli, sezgi va irodasiga ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy faktlarning xarakterli xususiyati shundaki, ularni bevosita hissiy tasavvurlar asosida o'rganib bo'lmaydi. Shuning uchun o'tmishga doir eng muhim faktlarni obrazli tasavvur etishning ahamiyati g'oyat kattadir. Obrazli tasavvurlar o'quvchilarning tarixiy voqealar haqidagi faktlarni jonli idrok etishlariga yordam beradi. Shunday qilib, o'tmishning hayotiy voqealari haqidagi obrazli tasavvurlar o'quvchilar olgan tarixiy bilimlarining birinchi eng muhim tafakkur komponenti bo'lib xizmat qiladi. Ana shu asosda o'quvchilarda obrazli-tarixiy tasavvurlarni shakllantirishning metodik usullarini guruhlariga ajratish mumkin: o'qituvchining voqeani suratlab

tavsiflashi, syujetli hikoya, badiiytarixiy matnlarni o'qib berishi va o'qitishning boshqa usullaridan foydalanishi, shuningdek uning obrazli bayoni va suratlar asosida o'quvchilarning ham hikoya qilib berishi, insho yozishi kabi o'rganish usullari bir guruhni hosil qiladi. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix kursida ta'lim-tarbiyaviy jihatdan juda muhim bo'lgan, keng va obrazli qilib yoritilgan faktlardan tashqari, ular o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlashga yordam beradigan boshqa faktlar, voqeaning sodir bo'lgan yili, joyining nomi va statistik ma'lumotlar ham beriladi. Ular juda qisqa, ba'zan ma'lumotnoma shaklida bo'lsada, tarixiy jarayonni bir butun yaxlit tasavvur etish, tushunchalar tizimini va ijtimoiy rivojlanishning qonuniyatlarini to'liq o'zlashtirishga yordam beradi.[1]

Xulosa: Shunday qilib, o'quvchilar xotirasida saqlab qolinishi kerak bo'lgan tarixiy materiallar tarixiy bilimning ikkinchi muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Tarix o'qitish amaliyotida tarixiy materiallarni puxta va mustahkam o'zlashtirishga yordam beradigan ko'pgina samarali usullar bor. Materialni bayon qilib borishda o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv materialini yuzasidan og'zaki va yozma reja, voqealar taqvimini va xronologik jadvallar tuzishlari, raqamlarni yozish, grafika yozuvlarini olib borishlari, diagrammalar chizish va aplikatsiyalardan foydalanishlari, yozuvsiz xarita va daftarda yozuv-chizuv ishlarini olib borishlari shular jumlasidandir. O'quv materialini o'quvchilarning xotirasida mustahkam o'rnashishiga yordam beradigan bu va shunga o'xshash boshqa usullarni birinchi gruppaga kirgan usullar bilan o'zviy bog'langan ikkinchi gruppaga kiritish mumkin. Shuni aytish kerakki, obrazli-tarixiy tasavvurlarni shakllantirish, tarixiy faktlar, xronologiya va boshqalarni xotirada mustahkam saqlab qolish tarixni o'rganishning birinchi bosqichini tashkil etadi, xolos. Uning eng muhim ikkinchi bosqichi — tarixiy tushunchalarni shakllantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1. Gaffarov Ya.X., Gaffarova M. O'zbekiston xalqlari tarixining o'qitish usullari. Toshkent 1996 [1]**
- 2. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish. Toshkent 1993 [2]**
- 3. Yo'ldoshev J.G. Malaka oshirishning nazariy va metodologik asoslari. Toshkent 1998 [3]**
- 4. Yo'ldoshev J.G. Yangi pedagogik texnologiya: yo'nalishlari, muammolari, yechimlari. «Xalq talimi», 1998. N4 [4]**
- 5. Goder G.I. Metodicheskoe posobie po istorii drevnego mira. Moskva 1977. [5]**